



## BASLAWISH KASS OQIWSHILARDIŃ DÓRETIWSHILIK QÀBILETIN RAWAJLANDIRIW USILLARI

**Abullaeva Umida Aytjan qızı**

*Ájiniyaz atındaǵı Nòkis màmleketlik  
pedagogikalıq institutı Baslawish tàlim fakulteti  
4-basqısh talabası, Qaraqalpaqstan, Nòkis*

***Annotaciya:** Bul maqalada baslawish klass oqıwshılarınıń dóretiwshilik qàbiletin rawajlandırıw haqqında maǵlıwmatlar berilgen.*

***Gilt so‘zler:** Dóretiwshilik, tárbiya, qàbilet, bilim, itibar, tàlim, shaxs, kónlikpe, gúrriń, ertek.*

Tàlim-tàrbiya máselesi insaniyat tariyxında eń tiykarǵı hám baslı másele bolıp kiyatır. Óytkeni hárbır insannıń, hár qanday jámiyettiń rawajlanıwı, kamal tabıwı tàlim-tàrbiyaǵa barıp taqaladı. Sonlıqtan da, húrmetli birinshi Prezidentimiz Í.A.Karimov «Men Abdulla Avloniydın “Tàrbiya biz ushın ya òmır ya ólim, ya qutılıw-ya apatshılıq, ya saadat – ya páleket máselesi” degen pikirin kóp oylayman»<sup>1</sup> - dep jazadı.

Balanıń ózin-ózi dóretiwshilik rawajlandırıwı zárúrligi, erkin pikirlewi, onıń individual qızıǵıwshılıqların esapqa alıw zárúrligi hám basqalar haqqındaǵı ideyalar hám túrlı variantlarda tákirarlanadı. Bıraq, sonıń menen birge, tárbiya hám tàlim kóbinshe shaxstıń ózin-ózi rawajlandırıw tárbiyalıq processine tosqınlıq qıladı, onıń dóretiwshilik baslanıwı aldınan «tayarlanǵan ramkalarǵa» kúsh penen kiritiwge hám oqıw rejelerin ańsat joldan alıp barıwǵa háreket etedi.

Túsinik hám fantaziyaǵa biziń mekteplerimizde itibar berilmeydi, dıqqat hám yadta saqlawǵa kóbirek itibar beriliwine hayran bolmasaq ta boladı. Dıqqat penen tınlaw hám tırısıp este saqlaw qàbiliyeti usı kúnge shekem úlgi bolatuǵın oqıwshınıń parıqlı qásiyeti esaplanadı.

**Dóretiwshilik neden baslanadı?** Dóretiwshilik túsinikleriniń baslanıwı balalardıń oynılarında sáwlelenedi. Oyin – bul bastan keshirilgen túsinikler haqqındaǵı yadnamalar ǵana emes, bálki olardıń dóretiwshilik qaytadan islep ózlestirilgeni, ol processte bala óziniń qızıǵıwshılıqları hám talaplarına juwap beretuǵın jańa reallıqtı jaratıw ushın usı tájiriybelerdi birlestiredi. Bunın ushın bala dóretiwshilik umtılıwlarına bay bolǵan shàrayatta ósiwi kerek».<sup>2</sup>

<sup>2</sup> Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Т, 2006 й. 24-б.



**Dóretiwshi shaxstń ózine tán qásiyetleri qanday?** Dóretiwshilik - pikirlewdiń original usılınıń sinonımı, yaǵnıy ádettegi qabıl qılınǵan shegaralardı buzıw qábiliyeti bolıp tabıladı. Dóretiwshilik aqıl – bul aktiv, qızıǵıwshılıq penen izlew, basqalar mashqalalardı kórmegen jerde olardı taba alatuǵın aqılı esaplanadı. Dóretiwshi shaxs ózgerip turatuǵın jaǵdayda ózin suwda júrgen balıqtay sezedi, basqalarǵa qáwip barday túyilgen jerde, ol hesh kimgе baylanıslı bolmaǵan halda, erkin ráwishte qararlar qabıl etiw qábiliyetine iye. Hár bir sabaq balanıń qábiliyetiniń ushqınların jalınlandıra alatuǵın kishi bir ashılıwday ótiwi zárúr. Átiraptaǵı álem hám ózin ańlawdaǵı kishi jetiskenlikler de pútkil oqıw iskerligin ájayıp hám jılwalı etedi. Balalar ushın klaslasları aldında ózin kórsete alıwı, nelerge qurbı jetetuǵınlıǵın dáliylley alıwı júdá áhmiyetli esaplanadı. Bunıń ushın olarǵa imkaniyat jaratıw zárúr.

1-klass ushın sabaqlardı oqıwshılar túsinipleri járdeminde tawsılmas sayaxat járdeminde shólkemlestiriw múmkin. Oqıwshılar dáslepki qıyalıy usılların úyrenedi hám bulardıń tiykarında qızıqlı waqıyalar, gúrrińler, jumbaqlar, qosıq hám ertekler júzege keledi. Balalar dóretiwshiligi oqıw processine baylanıslı ráwishte bargan sayın basqarıwshań bolıp baradı. Oqıw jiliniń aqırına kelip oqıwshılar erkin túrde gúrriń hám ertek dúziw usılların jeterli dárejede ózlestirgen bolıwları kerek hámde sistemalardıń ishki dúzilisi menen de tanısıp, olardıń bólinbeleri hám ne ushın xızmet qılıwın úyreniw ushın dáslepki qádemler qoyılıwı kerek.

2-klasta oqıwshılar bir qansha nárselerdi erkin orınlay aladı. Oqıw jılı sońında oqıwshılar sabaq teması menen baylanıslı tayanısh sóz hám túsinipler tiykarında kishi gúrriń, waqıya, erteklerdi dúze alatuǵın bolıwları kerek.

Bul dáwirde balalar erkin túrde sistemalardı tabıw, olardıń qanday bólimlerden dúzilgenligin, qanday qásiyetlerge hám belgilerge iye ekenligin, ne ushın xızmet etedi hám basqa sistemalar arasındaqı baylanıslılıǵın ańlap jetiwi kerek.

3-klasta oqıwshılardıń iskerlik ortalıǵı hár túrli boladı. Balalar sabaqlıqtaǵı temalar tiykarında dúzgen jańa oqıw gúrriń yamasa túrli pánlerge baylanıslı erteklerden jańa «Ertekler kitabı» qalıplededi. Sistemalardı bólimlerge bóliw hám sistemalar aralıq baylanıslılıq kónlikpesi avtomatik dárejege erisiledi, 3-klass xızmetiniń tiykarǵı baǵdarı kartotekalar jıynaw izligin bile alıwları kerek.

3-klass oqıwshılarınıń qızıǵıwları da túrli bolıp, olar ózlerin qızıqtırıp atırǵan tarawları boyınsha juwap alıwdı qáleydi. Berip atırǵan sorawlar hám juwapları bolsa hár túrli tarawlardan bolıwı múmkin.

4-klasta oqıwshılar ańsat hám erkin halda túrli gúrrińler hám erteklerdi dúze aladı. Olardıń arasında mektep baǵdarlamasına say «Ertekler kitabı» dúziledi.





Oqıwshı sistema bólimlerin tańlawdı hám qásiyetlerin erkin halda ámelge asıradı. Biraq 4-klasta tiykarǵı is izertlewshilik iskerligi hám kartoteka dúziwge qaratılǵan boladı<sup>3</sup>. Hár bir sabaq balanıń qábiletiniń ushqınların jalınlandıra alatuǵın kishi bir ashılıwday ótiwi zárúr. Átirapirapımızdaǵı álem hám ózin ańlawdaǵı kishi jetiskenlikler de pútkil oqıw iskerligin ájayıp hám jılwalı etedi. Balalar ushın klasısları aldında ózin kórsete alıwı, nelerge qurbı jetetuǵınlıǵın dálilley alıwı júdá áhmiyetli esaplanadı. Búgingi kúnde ilimiy, stilistik ádebiyatlarda "dóretiwshilik qábilet" sıyaqlı atamanı ushıratıp atırımız. Bul atamalardıń ádebiyatlar betlerinde payda bolǵanlıǵı da tosınnan emes.

Dóretiwshilik sóziniń leksikalıq mánisi: «jaratıw», « jańalıqlar ashıw» sózlerine sáykes keledi.

Dóretiwshilik iskerliginiń túrli jaǵdaylarında payda boladı. Qızıǵıwshılıq , umtılw hám basqalar dóretiwshiliktiń insan sanasında eń joqarı tárizde payda bolıwınan, kórinetuǵın procesin óz ishine aladı. SHaxsda iskerlik mútajligi iskerlikte jańa ilgeri maqset etip qoyılmaǵan, sheshiwshi qural bolıp esaplanbaǵan umtılw bolıp tabıladı. Dóretiwshilik- sapa tárepten jańa, materiallıq hám ruwxıy baylıqlar jaratıwshı insan iskerligi procesi. Dóretiwshilik ózinde insanniń miynette kórinetuǵın bolǵan qábiletin ańlatadı. Obiektiv álem nızamlıqların biliw tiykarında hár túrli social mútajliklerin qánaatlandıratuǵın jańa haqıyqattı jaratatuǵında miynet dóretiwshilik bolıwı múmkin. Dóretiwshilik túrleri qurılıshılıq iskerligi menen belgilenedi: oylap shıǵarıwshı, shólkemlestiriwshı, miyneti ilimiy hám kórkem miynet hám basqalar. Dóretiwshilik iskerlik ushın múmkinshilikler social múnasibetlerge baylanıslı. Búgingi kúnde ǵárezsizlik sebepli ámelge asırılıp atırǵan tálim reformaları óz jumısına dóretiwshilik jantasıwshı, pán, texnika, kórkem óner, óndiristiń jedel rawajlanıwına óz úlesin qosatuǵın joqarı maman kadrlar tayarlawǵa baylanıslı. Soǵan kóre, jámiyet rawajlanıwı talaplarınan kelip shıqqan halda hár bir oqıwshınıń dóretiwshilik ruwxında tárbiyalaw zárúrli hám zárúr bolıp tabıladı. Psixolog alım N. D. Levitov dóretiwshilik iskerlikti tómendegi kriteriyalar tiykarında payda bolıwın tastıyıqladı:

oylawdıń ǵárezsizligi;

oqıw materialınıń ózlestiriliwi, tezligi hám bekkemligi;

standart bolmaǵan wazıypalardı sheshiwde, intellektual shamalawdıń tezligi;

úyrenip shıǵılıp atırǵan hádiyselerdiń mánisine tereń kirip barıw arqalı zárúrli bolmaǵan nárselerden áhmiyetlisin ajırata biliw.

<sup>3</sup> Бошланғич таълим.// 2010йил, 2-сон, 11-б.



Juwmaqlap aytqanda, baslawısh tálimde oqıwshılar dóretiwshilik qábiletin qáleplestiriw shárt-shárayatları degende, áwele áne sol shárt-shárayatlardıń payda bolıwı, ámelge asıwı hám de rawajlanıwı procesi túsiniledi. Olar tómendegilerden ibarat :

Oqıwshılar dóretiwshilik iskerligin qáleplestiriwde olardıń buǵan baylanıslı iyelewi kerek bolǵan bilim, kónlikpe hám ilmiy tájriybeleri.

Dóretiwshilik qábilette qáleplestiriwde teoriyalıq bilimler menen ámeliyattıń baylanıslılıǵı.

Dóretiwshilik iskerlikte qáleplestiriwge tiyisli shınıǵıwlar evristika mashqalalı jaǵdaylar jaratıw.

Oqıwshılardıń dóretiwshilik iskerligin qáleplestiriwge texnologiyalıq jantasıw. Dóretiwshilik qábiletlerdi rawajlandırıw mashqalasın analiz qılıw bul kontsepciyaǵa kiritilgen quram menen belgilenedi. Kóbinese kúndelik qıyal dóretiwshilik qábilet hár qıylı kórkem iskerlik túrleri, shıraylı sızıw, qosıq jazıw, muzika jazıw qábiletleri menen belgilenedi. Biraq, dóretiwshilik qábiletler, olardıń dúzilisi hám xarakterli qásiyetleri, " dóretiwshilik" hám " qábilet" túsiniyelerin kórip shıǵıwdı belgileydi. Búgingi kúнге shekem filosofiyalıq, psixologiyalıq, pedagogikalıq ádebiyatlarda dóretiwshilik tariypine hár qıylı jantasıwlar bar. Tiykarǵı qıyınshılıq birinshi náwbette bul kontseptsianıń tikkeley operatsion, psixologiyalıq quramınıń joq ekenligi menen baylanıslı ; bul házirge shekem dóretiwshilik tariypinen paydalanıwdı tek onıń ónimi - jańasın jaratıw arqalı túsindiriwi múmkin. Filosoflar dóretiwshilikte materiyanıń rawajlanıwı, onıń jańa formalarınıń qáleplesiwi, payda bolıwı menen birge dóretiwshilikteń júdá kóp formaları ózgeriwi ushın zárúr shárt retinde belgileydi. Filosofiyalıq enciklopediya dóretiwshilikte sonday tariypleydi: " Dóretiwshilik - bul hárdayım jańa zatlardı oylap tabıwǵa tartatuǵın iskerlik ".

### **Paydalanılǵan ádebiyatlar:**

1. Barkamol avlod orzusi. T.: «Шарқ», 1999 й., 3-б.
2. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Т, 2006 й. 24-б.
3. Бошланғич таълим.// 2010йил, 2-сон, 11-б.
4. Internet saytlarınan.